

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра корекційної педагогіки та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З ДЦП»**

Виконав: магістрант 2 курсу групи KorOs1-M18z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Денисюк Михайло Францович

Керівник:
Чопік О.В., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри корекційної
педагогіки та інклюзивної освіти

Рецензент:
Вержиховська О.М., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З ДЦП	7
1.1. Шкільна адаптація як психолого-педагогічна проблема	7
1.2. Навчальна та соціально-психологічна адаптація дітей з ДЦП у класі з інклюзивним навчанням	24
Висновки до розділу 1	37
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ДЦП В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ	40
2.1. Методика дослідження та аналіз результатів адаптованості учнів з ДЦП до навчання у школі	40
2.2. Програма формування шкільної адаптації дітей з ДЦП до навчання в умовах закладу загальної середньої освіти	60
2.2.1. Організаційно-педагогічні умови забезпечення адаптації учнів з ДЦП в умовах інклюзивного навчання.....	60
2.2.2. Формування інклюзивної компетентності педагогів.....	67
Висновки до розділу 2	74
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Проблема адаптації людей із особливими освітніми потребами до різних видів соціально-значущої діяльності є досить актуальною. На часі важливого значення набувають дослідження, пов'язані з адаптацією особистості до навчальної діяльності у початковій школі, адже це найбільш складні періоди життєдіяльності особистості в онтогенезі.

У психолого-педагогічній літературі проблемі адаптації присвячено роботи багатьох вчених. Зокрема, загальні аспекти проблеми адаптації розглянуто у дослідженнях К. Бардіна, Л. Божович, Л. Виготського, Е. Кагана, О. Леонтєва, Н. Максимової, О. Морозова, В. Петровського, С. Рубінштейна, Г. Сел'є, О. Скрипченка, Ж. Піаже, А. Фурмана та інших; зміст поняття розкрито у працях Ю. Александровського, Ф.Березіна, В. Казначеева та інших; виявлено особливості прояву адаптації в різних видах діяльності у дослідженнях В. Мерліна, В. Рождественського, Я. Стреляу та інших; розглянуто чинники, які детермінують цей процес у різноманітних умовах, у роботах О. Мороза, М. Раттера та інших. Проблему впливу соціально-психологічного оточення на адаптацію учнів у новому класному середовищі детально розглянуто у працях О. Ельконіної, Н. Колизаєвої, А. Мельника та інших. Складність і важливість періоду, пов'язаного з адаптацією дитини у школі, досліджували М. Битянова, М. Врублевська, Б. Вульф, А. Горбатенко, О. Дарвіш, А. Жмиріков, Я. Коломинський, Л. Корель, М.Максимов та інші. На їхню думку, саме в початковій школі починають формуватися системи стосунків дитини із соціальним середовищем і самою собою, ті стійкі форми взаємин з однолітками й дорослими та базові навчальні установки, які у значній мірі визначають надалі успішність її шкільного навчання, ефективність стилю спілкування, можливості особистісної самореалізації у школі, за яким магістральним шляхом піде розвиток школяра в найближчі роки, де буде в період адаптації закладений соціальний та інтелектуальний фундамент подальшого розвитку.

У складному процесі інклюзивного навчання необхідно враховувати адаптаційний період, в іншому випадку подальше перебування учнів з особливими освітніми потребами, у тому числі дітей з дитячим церебральним паралічем (далі – ДЦП), у середовищі ровесників з типовим розвитком матиме

негативні тенденції. У процесі адаптації дітей з ДЦП до навчання в умовах закладу загальної середньої освіти може виникати багато проблем. Оскільки порушення у них рухових функцій завжди, більшою чи меншою мірою, поєднується з порушенням психічних функцій і особистості в цілому (Е.Калижнюк, В.Козявкін, Л.Шестопалова, В.Подкоритов, Л.Данилова, М.Мамайчук, О.Бахматова, О.Мастюкова, М.Ейдінова, О.Правдіна-Винарська). Саме ці порушення ускладнюють виховання, навчання й розвиток дитини з ДЦП. Чимало наукових досліджень присвячено проблемам корекційно-відновлювальної роботи з дітьми з ДЦП (Р. Бабенкова, Е. Данилавічюте, Л.Данилова, Л.Дробот, М.Ейдінова, Т.Ілляшенко, М. Іпполітова, Е.Калижнюк, О.Мастюкова, М. Малофєєв, А.Обухівська, Є.Постовойтов, О.Романенко, Н.Симонова, Н.Скрипка, Л.Ханзерук та ін.). Науковці наголошують на необхідності удосконалення організації та змісту освіти дітей з ДЦП, надання їм своєчасної комплексної допомоги, психологічної підготовки до навчання в школі, інтеграції у суспільство.

Актуальність проблеми нашого дослідження зумовлена розвитком інклюзивної освіти в Україні дітей з ДЦП. Вивчення питання шкільної адаптації дітей із ДЦП становить значний науковий інтерес, а підсумки дослідження матимуть вагоме практичне значення. На часі актуальною є проблема забезпечення сприятливих умов для шкільної адаптації дітей з ДЦП в умовах інклюзивного навчання. З огляду на це було обрано тему дипломної роботи: «Особливості шкільної адаптації учнів початкових класів з ДЦП».

Мета дослідження – розробити організаційно-педагогічні умови забезпечення адаптації молодших школярів з ДЦП в умовах інклюзивного навчання.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

1. Здійснити аналіз проблеми дослідження у загальній та спеціальній педагогічній та психологічній теорії.
2. Вивчити особливості навчальної та соціально-психологічної адаптації дітей з ДЦП у класі з інклюзивним навчанням.

3. Дослідити вплив соціального середовища на адаптацію учнів з ДЦП до навчання у школі.

4. Розробити програму формування шкільної адаптації дітей з ДЦП до навчання в умовах закладу загальної середньої освіти.

Об'єкт: шкільна адаптація дітей з ДЦП.

Предмет: програма формування шкільної адаптації дітей з ДЦП до навчання в умовах закладу загальної середньої освіти.

Методи дослідження:

теоретичні: вивчення та аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури, шкільної документації; вивчення досвіду роботи інклюзивних закладів для з'ясування стану проблеми у сучасній практиці;

емпіричні: соціометричні методики, анкетування, констатувальний експеримент;

статистичні: кількісний і якісний аналіз емпіричних даних та їх узагальнення.

Елементи наукової новизни одержаних результатів дослідження полягають у тому, що:

- розкрито особливості шкільної адаптації дітей з ДЦП у закладі загальної середньої освіти;

- розроблено та теоретично обґрунтовано організаційно-змістові умови забезпечення адаптації молодших школярів з ДЦП в умовах інклюзивного навчання.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці програми формування шкільної адаптації дітей з ДЦП до навчання в умовах закладу загальної середньої освіти, яка може використовуватись вчителями, асистентами вчителів, корекційними і соціальними педагогами, психологами в освітній роботі інклюзивного закладу.

База дослідження – комунальний заклад «Одеська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат №7 I-II ступенів» Одеської обласної ради,

Одеська ЗОШ №51 I-III ступенів Одеської міської ради, Одеський НВК №14 «Загальноосвітня школа I-III ступенів-гімназія» Одеської міської ради, Одеська ЗОШ №46 I-III ступенів з професійним навчанням Одеської міської ради.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Апробація роботи відбулася на студентській науковій конференції за підсумками науково-дослідної роботи студентів та магістрантів факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології (місто Кам'янець-Подільський, квітень 2019 року). Результати дослідження відображено в 1 публікації.

ВИСНОВКИ

Теоретико-експериментальне дослідження проблеми шкільної адаптації дітей молодшого шкільного віку дозволило зробити наступні висновки.

1. За результатами теоретичного аналізу літературних джерел з'ясовано, що проблема адаптації та дезадаптації молодших школярів розроблена на високому рівні. Проте проблема шкільної адаптації учнів з ДЦП, які навчаються у закладі загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, є актуальною, але недостатньо дослідженою. Визначено сутність поняття «адаптація», розглянуто чинники, які впливають на успішність адаптації дитини до школи, виділено ознаки адаптації, проаналізовано умови забезпечення успішності адаптаційного процесу, етапи, рівні адаптованості дітей. Розглянуто поняття «дезадаптації», виділено варіанти шкільної дезадаптації, описано причини дезадаптації, а також особливості профілактичної роботи щодо попередження дезадаптації майбутніх першокласників до школи.

2. У роботі визначено особливості навчальної та соціально-психологічної адаптації дітей з ДЦП у класі з інклюзивним навчанням. Проаналізовано основні завдання, які висувуються перед педагогами закладів загальної середньої освіти. А саме: підготовка учнівського та педагогічного колективу до прийняття дитини з ДЦП; ознайомлення педагогів із медико-психолого-педагогічною документацією дитини; організація навчального середовища; ознайомлення з навчальним простором; забезпечення ефективної соціальної взаємодії.

3. Аналіз результатів констатувального експерименту свідчить, що 85,7% дітей з ДЦП, які навчаються у спеціальній школі-інтернаті, є адаптованими до школи. Лише 14,3% учнів є дезадапованими. Тоді як 50% учнів з ДЦП, які навчаються в умовах інклюзивного навчання, перебувають у зоні неповної адаптації і 50 % – у зоні дезадаптації. Результати анкетування педагогів загалом підтвердили отримані дані.

Отримані результати свідчать, що соціальне становище учнів з ДЦП в класах з інклюзивним навчанням є несприятливим. Переважна більшість дітей

(87,5%) мають незадовільний статус у колективі однолітків. Серед них 37,5% учнів є неприйнятими; 37,5% – ізольованими; 12,5% – відторгнутими. Соціальний статус дітей, які навчаються у спеціальній школі-інтернаті, є значно кращим: 21,4% учнів – «зірки», 64,3% – «бажані».

Результати анкетування батьків дітей з ДЦП, які навчаються у закладі загальної середньої освіти, свідчать, що переважна більшість їхніх дітей не має бажання ходити у школу. Більше половини з них не зовсім пристосувалися до шкільного режиму. Половина дітей не ділиться шкільними враженнями із батьками, які у більшості випадків є негативними. Більшість першокласників скаржаться на однокласників батькам. Значна частина дітей не справляється з навчальним навантаженням без напруги.

Аналіз результатів анкетування батьків дітей з типовим розвитком показує, що не всі батьки знають і розуміють, що таке «інклюзивне навчання», а також певна частина батьків негативно ставиться до його впровадження у заклад загальної середньої освіти.

Анкетування педагогів закладів загальної середньої освіти свідчить, що значна частина вчителів є недостатньо компетентними у питаннях інклюзивної освіти дітей з ДЦП. Це пов'язано як з недостатнім рівнем забезпечення науково-методичної та матеріально-технічної бази навчального закладу, так і з недостатньою сформованістю емоційної та методичної готовності вчителів до роботи з учнями з ДЦП в умовах закладу загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням.

4. Запропоновано основні завдання команди психолого-педагогічного супроводу дітей з ДЦП в адаптаційний період. А також визначено та обґрунтовано наступні сприятливі умови для успішної адаптації учнів з ДЦП у закладі загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням: проведення профілактичної роботи з дітьми з ДЦП; формування психологічної та моральної готовності учнів з типовим розвитком до спільного навчання з однокласниками з ДЦП; формування інклюзивної компетентності педагогів; врахування індивідуальних особливостей психофізичного розвитку школяра з ДЦП;

створення сприятливого соціально-психологічного клімату у класі та школі; дотримання поетапності включення учня з ДЦП у колектив класу з інклюзивним навчанням; забезпечення комплексної взаємодії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу; залучення батьків до психолого-педагогічного супроводу дітей інклюзивного класу; забезпечення доступності інклюзивного освітнього середовища.

Дипломне дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Науковими перспективами дослідження проблеми є апробація програми формування шкільної адаптації дітей з ДЦП до навчання в умовах закладу загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація дітей-першокласників до навчання в школі__URL: <http://www.gimnasia123.kiev.ua/node/160>
2. Акатов Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 368 с.
3. Алексеева Л. В. Проблема адаптації першокласників до навчальної діяльності. *Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами*. 2007. №3(5). С. 143–151.
4. Березовська Л. І., Смоляк М. А. Психологічні особливості адаптації школярів до навчання. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 4 (41). С. 162–167.
5. Битянова М.Р. Адаптація дитини до школи: діагностика, корекція, педагогічна підтримка. Мн., 1997. 145 с.
6. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. СПб. [и др.] : Питер, 2008. 398 с.
7. Бондар В. І. Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади: за і проти. *Дефектологія*. 2003. № 3. С. 25.
8. Булахова Л. А., Саган О. М., Зінченко С. Н. Справочник детского психиатра и невропатолога. К., 1985. 288 с.
9. Гречко Л. М. Психологічний супровід дітей молодшого шкільного віку з вадами психофізичного розвитку в умовах інтегрованого навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.08. К., 2008. 20 с.
10. Дитина з порушеннями опорно-рухового апарату в загальноосвітньому просторі. Методичні рекомендації фахівцям з організації та впровадження інклюзивної форми навчання дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату. Навчально-методичний посібник / Шевцов А.Г.,

Романенко О.В., Ханзерук Л.О., Чеботарьова О.В., за заг. наук. ред. Шевцова А.Г. К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. 200 с.

11. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі : початкова ланка / за ред.. В.І. Бондаря, В.В. Засенка. К. : 2004. 152 с.

12. Діти з дитячими церебральними паралічами: обстеження, корекція, реабілітація / автор-упоряд. В. І. Шнайдер. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. 160 с.

13. Долинний Ю. О. Педагогічні умови підготовки дітей з порушеннями опорно-рухового апарату до навчання в загальноосвітній школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.03. К. : Б.в., 2011. 19 с.

14. Дорожевец Т.В. Вивчення шкільної дезадаптації. Вітебськ, 1995. 182 с.

15. Дубейко Л. О. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому закладі. Шкільному психологу усе для роботи. 2013. № 3. С. 2–6.

16. Дубінка М. Психолого-педагогічні умови забезпечення ефективності міжособистісного спілкування / М. Дубінка // Рідна школа. – 2007. – № 4. – С. 33–36.

17. Івахова О.М. Адаптація першокласників до навчання в школі. Методичний посібник. Віньківці, 2016. 98 с.

18. Ілляшенко Т.Д. Порушення адаптації дітей до навчання у школі та їх корекція у роботі шкільного психолога. *Адаптація дітей до навчання у школі в діяльності психологічної служби : методичні рекомендації* / за наук. ред. В.Г. Панка. Електрон. дані. Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013.

19. Інклюзивне навчання : організаційне, змістове та методичне забезпечення : навчально-методичний посібник / [кол. авторів; за заг. ред. С.П.Миронової]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 236 с.

20. Ковалев В. В. Семиотика и диагностика психических заболеваний у детей и подростков. М. : Медицина, 1985. 288 с.
21. Кожемякина Н. І. До питання про шкільну дезадаптацію дітей першого класу. *Наука і освіта*. 2002. № 2. С. 32–35.
22. Колесова Г. Диагностика адаптації першокласників. *Психолог*. № 23–24 (407–408). 2010.
23. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі. Путівник для педагогів. К., 2010. 91 с.
24. Колупаєва А.А., Савчук Л.О. «Особлива» дитина в навчанні / За мат. наук.-мет. пос. «Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання». Рівне: РОІППО. 2010. 44с.
25. Коноплева А. Н. Образовательная интеграция и социальная адаптация лиц с ограниченными возможностями : пособ. для учителей, психологов и родителей детей с ограниченными возможностями. Мн., 2005. 260 с.
26. Корекція психосоціального розвитку дітей з церебральним паралічем. *Методичні рекомендації працівникам реабілітаційних центрів* / за ред. Т.Д.Ілляшенко. К., 2009. 240 с.
27. Корнієнко В. В. Особливості розвитку «образу-Я» у дітей з патологією опорно-рухового апарату в залежності від умов соціально-психологічної реабілітації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук : 19.00.04. К., 2009. 17 с.
28. Крупник Г. А. Особливості психологічного супроводу адаптації першокласників до навчального процесу. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 2 (46). С. 251–252.
29. Лавріненко Л. І. Школа для кожного (окремі аспекти інклюзивної освіти) : Навчально-методичний посібник для керівників закладів освіти, учителів та вихователів ЗДО, ГПД, шкіл-інтернатів, методистів [Текст]. Чернігів : Чернігівський національний технологічний університет (ЧНТУ), 2017. 168 с.

30. Лебедева С.О. Соціально-психологічна адаптація дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі школи. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2013. Вип. 4 (2). С. 218–228.
31. Левченко И. Ю. Детский церебральный паралич как смешанный вариант дизонтогенеза. *Актуальные проблемы междисциплинарного подхода к этапной комплексной реабилитации детей с церебральным параличом* : материалы науч.-практ. семинара с международным участием. М. : МГПУ, 2013. 211 с.
32. Левченко И.Ю., Приходько О. Г. Технологии обучения и воспитания детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата. Учебное пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. М. : Академия, 2001. 192 с.
33. Лорман Т., Деспелер Д., Харві Д. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі : практич. посіб. К. : СПДФО І. С. Парашин, 2010. 296 с.
34. Луценко І. В. Алгоритм роботи шкільного психолога щодо супроводу дітей у процесі їх адаптації до школи. *Адаптація дітей до навчання у школі в діяльності психологічної служби: методичні рекомендації* / за наук. ред. В.Г. Панка. Електрон. дані. Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013.
35. Марінушкіна О. Діагностика шкільної дезадаптації дітей молодшого шкільного віку. *Діагностичний інструментарій психолога*. К. : Шкільний світ, 2008. С. 43–51.
36. Матвеева М. Організація психологічного супроводу дітей з психофізичними вадами в умовах інклюзивного навчання. *Інклюзивна освіта : теорія та практика* : навч.-метод. посіб./ [кол. авт. ; за заг. ред. С. П. Миронової]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. С. 39–52.
37. Мельник А. П. Соціально-психологічна адаптація учня до нового класного колективу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Івано-Франківськ, 2008. 23 с.

38. Миронова С. П. Готовність майбутніх вчителів до впровадження інклюзивної освіти // *Збірник матеріалів 7-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації»*. Хмельницький : Хмельниц. ін-т соц. технологій ун-ту «Україна», 2012. С. 252–255.
39. Миронова С. П., Гаврилов О. В., Матвєєва М. П. Основи корекційної педагогіки : навч.-метод. посіб. ; за заг. ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. 264 с.
40. Миронова С. П., Завальнюк О. О. Ставлення студентів і педагогів до проблем інклюзивної освіти дітей з психофізичними порушеннями. *Дефектологія*. 2011. № 1. С. 8–12.
41. Миронова С.П. Педагогіка інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.
42. Наказ МОН України від 20.08.18 № 923 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо адаптаційного періоду для учнів першого класу у Новій українській школі» URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/61778/
43. Обухівська А. Г., Ілляшенко Т. Д., Жук Т. В. Психологу про дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі. К. : Ред. загальнопед. газ., 2012. 128 с.
44. Овчарова Р. В. Практическая психология в начальной школе. М. : Сфера, 1996. 240 с.
45. Олешкевич В. И. Интегрированное обучение как педагогическая проблема. *Ресурсные материалы по вопросам инклюзивного образования и образования для устойчивого развития* / за ред. А. В. Воронова, Т. И. Мороз, С. И. Пугач, Ю. Л. Загумённова. С.156–182.
46. Положення про інклюзивно-ресурсний центр : постанова Кабінету Міністрів України № 545 від 12 липня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#n11>

47. Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти : Наказ МОН № 609 від 08.06.2018 року URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti>

48. Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання : метод. лист від 26.07.2012 №1/9-529 Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. *Інформ. зб. та коментарі М-ва освіти і науки України*. 2012. № 23–24, серп. С. 19.

49. Психология детей с отклонениями и нарушениями психического развития / сост. и общ. ред. В. М. Астапова, Ю. В. Микадзе. СПб. : Питер, 2001. 384 с.

50. Реабілітаційний супровід навчання неповносправних дітей: методичний посібник. Укл. : А. Луговський, М. Сварник, О. Падалка. Львів : Колесо, 2008. 144 с.

51. Романчук О., Гижга О. Соловейко з одним крилом : казка. Львів : Колесо, 2009. 24 с.

52. Семёнова К. А., Мастюкова Е. М., Смуглин М. Я. Клиника и реабилитационная терапия детских церебральных параличей. М. : «Медицина», 1972. 329 с.

53. Создание специальных условий для детей с нарушениями опорнодвигательного аппарата в общеобразовательных учреждениях: Методический сборник / Под. ред. Е.В.Самсоновой. М. : МГППУ, 2012. 64 с.

54. Специальная психология : хрестоматия / сост. и науч. ред. Э. П. Кожевникова. Тобольськ : ТГПИ им. Д. И. Менделеева, 2006. 187 с.

55. Татаринцев О. В. Соціалізація дітей з церебральним паралічем шляхом їх навчання в загальноосвітніх навчальних закладах URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/1/statti/3tataruncev/3tataruncev.htm

56. Чеботарьова О. В. Організаційно-педагогічні умови індивідуального навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату : Дис... канд. пед. наук: 13.00.03 / Інститут спеціальної педагогіки АПН України. К., 2005. 223 с.
57. Чеботарьова О. Навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату в умовах загальноосвітньої школи. *Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні* : наук.-метод. зб. до Всеукр. наук.-практ. конф. К., 2007. С. 49–52.
58. Чінікайло С.І. Психолого-педагогічний супровід адаптації молодших школярів. Мн. : БДМУ, 2005. 56 с.
59. Чопік О.В. Формування взаємин дітей з вадами опорно-рухового апарату із здоровими ровесниками в умовах інклюзивного навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. К., 2013. 247 с.
60. Чопік О.В. Формування професійної компетентності класного керівника інклюзивного класу. *Інклюзивна освіта : теорія та практика* : навч.-метод. посіб./ [кол. авт. ; за заг. ред. С. П. Миронової]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2014. Частина 2. С. 93–104.
61. Чуткіна Г.М. Адаптація першокласників до педагогічного процесу школи : автореф. дис. к.пед.н. / МГПИ ім. В.І. Леніна. М., 1987. 19 с.
62. Шипицына Л. М., Мамайчук И. И. Психология детей с нарушениями функций опорно-двигательного аппарата : учеб. пособ. М. : ВЛАДОС, 2004. 368 с.